

EEN 'SCHITTEREND GEBAAR' MET VRESELIJKE GEVOLGEN

*Marinus van der Lubbe
en de Rijksdagbrand*

27 februari 1933, laat in de avond. Berlijners kijken verbijsterd naar de rode gloed boven hun stad. Het Rijksdaggebouw staat in lichterlaaie. Even ervoor is binnen een Nederlandse arbeider opgepakt, die beweert de brand te hebben aangestoken. Communisten feliciteren elkaar met deze daad van protest, maar de nazi's grijpen de brand aan om hun dictatuur te vestigen. Is dit een uitgekookt plan van de nazi's zelf, een communistische samenzwering of het onbedoelde gevolg van een eenmansactie?

Over de werkelijke toedracht van de Rijksdagbrand hebben historici nog steeds geen overeenstemming bereikt, zo lezen we in vrijwel elke lesmethode. Veel methodes neigen nog naar de 'zondeboklezing', waarin de nazi's de brand zelf aanstaken om hun totalitaire plannen te rechtvaardigen; Hermann Goering zou in een dronken bui hebben gepoetst dat hij het bevel tot brandstichting had gegeven. De lezing van de nazi's dat de brandstichter samenwerkte met de Duitse Communistische Partij kon destijds al niet bewezen worden, maar is nog niet uitgeroeid. Blijkbaar is het moeilijk voorstelbaar dat zo'n gigantisch gebouw in de as kon worden gelegd door één man. De Nederlandse communist die voor de brand ter dood veroordeeld werd, beweerde echter tot het bittere einde dat hij de enige dader was en weigerde de gratieverzoeken uit Nederland te ondertekenen.

ENIGE DADER

Over deze Marinus van der Lubbe verscheen in 1986 een boek dat de aanloop naar zijn daad en de nasleep ervan helder en gedetailleerd beschrijft. Schrijver

Martin Schouten weet met een nauwkeurige reconstructie van de brandstichting, met behulp van interviews en met de dagboeken, brieven en de bekentenis van Van der Lubbe zelf (in het boek opgenomen), aannemelijk te maken dat hij werkelijk de enige dader was. Bovendien blijkt ook uit een psychiatrisch rapport dat de Nederlandse metselaar niet verward of zwakbegaafd was, maar tamelijk intelligent en volledig overtuigd van de juistheid van zijn daad. Communist was hij wel, en nogal impulsief. Marinus, roepnaam Rinus, werd in 1909 geboren in Leiden. Zijn ouders hadden het niet breed en het gezin verhuisde elke paar maanden, tot het via Breda en Nijmegen uiteindelijk, zonder vader en echtgenoot, terechtkwam in Den Bosch. Moeder overleed in 1921 en Rinus werd ondergebracht bij zijn oudste zus in Oegstgeest. Eenmaal van school werd hij leerling-metselaar. Op de bouwplaats kreeg hij tot twee keer toe kalk in zijn ogen, waardoor hij zo slechtziend werd dat metselwerk maken niet meer lukte. Al vanaf zijn negentiende moest hij leven van een invaliditeitsuitkering. Inmiddels had hij zich bij de communisten

aangesloten en woonde hij met een groep gelijkgestemden vergaderingen bij. Een van hen, de student sterrenkunde Piet van Albada, vertelde hem op zijn kamer aan de Uiterstegracht over Marx en leerde hem Duits. Toen Rinus zijn kamerhuur niet kon betalen, kreeg hij onderdak bij Piets hospita. Hij leefde van baantje naar baantje, probeerde de arbeiders die hij ontmoette tot het communisme te bekeren en schreef eigenhandig krantjes vol, tot de Communistische Partij hem dat verbood. Rinus groeide in Leiden uit tot een bekend figuur en het luidruchtige middelpunt van arbeidersopstootjes, met zijn eigen pioniersgroep van arbeiderskinderen. ▶

Nicole van der Steen
is redacteur van Kleio.

Linkerpagina: De Rijksdag in brand. Februari, 1933.
Boven: Het raam waar Van der Lubbe doorheen zou zijn geklommen. Op de foto zijn aantekeningen gemaakt.

In Kleio geven we experts het woord die wat dieper in zullen gaan op de Verplichte Historische Voorbeelden. Met behulp van deze achtergrondinformatie kunt u uw leerlingen nog beter voorbereiden op de examenstof. Een serie om te bewaren dus. Dit artikel geeft achtergrondinformatie bij het verplichte voorbeeld *Rijksdagbrand (1933)*.

VUURMAKERS

In april 1931 maakte hij zijn eerste voetreis naar Berlijn, op weg naar de Sovjet-Unie, waarvoor hij het visum niet kon betalen. Een tweede en een derde reis volgden. Steeds keerde hij halverwege terug naar Leiden en ondertussen werd hij steeds radicaler. Toen in januari 1933 het bericht kwam dat Hitler rijkskanselier was geworden, besloot Rinus dat hij weer naar Berlijn moest. Hij verwachtte dat nu in Duitsland de proletarische revolutie zou uitbreken, maar trof onderweg bitter weinig socialistische activiteit. In Berlijn demonstreerden de socialisten, maar hun leuzen, kranten en affiches waren uit het straatbeeld verdwenen. Politie drukte elke bijeenkomst van de Kommunistische Partei Deutschlands (KPD) de kop in. Toen Rinus merkte dat de leiders van de communisten niets tegen de nazi's ondernamen, probeerde hij vergeefs de arbeiders tot opstand te bewegen. Teleurgesteld wilde hij weer naar Leiden vertrekken, maar bedacht zich op het laatste moment: als dan niemand in beweging te krijgen was, moest hij het maar doen. Op 25 februari kocht hij een doosje lucifers, in een andere winkel twee pakjes vuurmakers. Dwalend door de stad zag hij in het Raadhuis een kelderraam op een kier staan. Tegen het Slot stond een bouwsteiger waarmee hij het dak kon bereiken. Hij besloot nog een derde pakje te kopen. 's Avonds probeerde hij in beide gebouwen tevergeefs brand te stichten door zijn vuurmakers naar binnen te gooien. Twee dagen later, wederom op weg naar huis, bedacht hij zich opnieuw: hij kocht vier pakjes vuurmakers en vroeg de weg naar de Rijksdag. Daar zocht hij een goede plek om ongezien

naar binnen te klimmen, want deze keer moest het vuur diep in het gebouw aangestoken worden. Om negen uur 's avonds, in het donker, klom Rinus via de grote blokken zandsteen van de muur naar een balkon, rechts van de grote trap. Met een brandende vuurmaker in de hand trapte hij een raam in en sprong hij naar binnen.

BLOOT BOVENLIJF

De route die hij in het enorme gebouw aflegde, heeft hij later gedetailleerd naverteld en ingetekend op een plattegrond. Hij drukte zijn vuurmakers tegen de gordijnen in de kamers waar hij doorheen rende. Toen deze niet snel genoeg vlam vatten, kleepte hij zich uit en stak hij zijn overhemd aan; daarmee lichtte hij zichzelf bij en stak hij in het restaurant een tafellaken aan. Waar de deuren op slot zaten, trapte hij ruiten in. Alle brandbare materialen die hij onderweg tegenkwam, zoals stapels papier en handdoeken, kon hij gebruiken. Uiteindelijk bereikte hij de grote vergaderzaal, waar de lange gordijnen onmiddellijk in brand vlogen. Met een ervan rende hij de gang op, waar hij een sofa aanstak. Daar hoorde hij stemmen

dichterbij komen. In een kamer schuin achter de vergaderzaal werd hij, zwetend en met bloot bovenlijf, door de wachtmeester gearresteerd. Het was vijf voor half tien. Vlak daarna barstte met een luide knal het glazen plafond van de parlamentszaal, waarna ook de glazen koepel het begaf. De vlammen schoten omhoog, de koude avondlucht in. Hermann Goering arriveerde om half tien bij de Rijksdag en beweerde onmiddellijk dat de brand het werk was van de communisten. De andere daders zouden zich wel via de onderaardse gang naar het ketelhuis uit de voeten hebben gemaakt, maar de deuren naar de gang waren hermetisch gesloten. Toch besloot Hitler dezelfde avond dat er geen genade meer zou zijn voor communisten en sociaaldemocraten. Een nazistische Rijksdagafgevaardigde beweerde dat hij Van der Lubbe 's middags in het gebouw had zien praten met de communistische afgevaardigde Ernst Torgler. Ook vermeldde het politiebericht dat vijftig kilo aan vuurmakers in beslag was genomen – Goering wilde dit in het regeringscommuniqué in vijfhonderd kilo veranderd zien. Goeb-

Marinus van der Lubbe tijdens het proces over de brand in de Rijksdag, november 1933. Fotoarchief Het Leven, Spaarnestad.

bels had in zijn persbericht al geschreven dat de brand het sein voor een bloedige burgeroorlog moest zijn. Dezelfde nacht nog stelde het leger openbare gebouwen, spoorwegen, bruggen en bedrijven onder bewaking. Linkse drukkerijen werden bezet. Lijsten met namen van communistische voormannen lagen al klaar en werden nu tevoorschijn gehaald. Om kwart over drie gingen de grenzen dicht. Duizenden mensen van linkse signatuur werden met grof geweld opgepakt en in grote gemeenschappelijke cellen opgesloten. De dag na de brand verscheen een noodwet (de *Reichstagsbrandverordnung*), die deze maatregelen rechtvaardigde. De communisten kwamen tegelijkertijd tot de conclusie dat de brandstichting een nazistisch complot moest zijn, om de KPD nog voor de verkiezingen te kunnen verbieden.

GEEN SPIJT

Het verhoor van Rinus duurde drie dagen, waarin hij tekende en voordeed hoe hij door de Rijksdag had gerend, uitgebreid vertelde over zijn andere pogingen tot brandstichting en zich bemoeide met de precieze weergave van zijn motief in het

proces-verbaal. Tegenover een correspondent van *De Telegraaf* verklaarde hij geen spijt te hebben van zijn daad: hij stond voor zijn overtuiging. Op aanwijzing van een kelner, die ervan overtuigd was dat hij Rinus eerder in zijn restaurant had gezien met andere mannen, werden op 9 maart drie Bulgaarse communisten gearresteerd. Dat Rinus op het bewuste moment in Nederland gevangen had gezeten, deed er niet toe. Deze Dimitrov, Popov en Tanev verschenen later samen met Rinus voor de rechter. De rechtszaak werd echter uitgesteld tot hij eindelijk namen zou vrijgeven. Om de zaak te bespoedigen en de onschuldig opgepakte 'mededaders' vrij te krijgen, ging Rinus op 16 maart in hongerstaking. Hij kreeg nu dag en nacht handboeien om. Chemici die de Rijksdag onderzochten, vonden geen andere sporen dan die van de vuurmakers. Dat de grote zaal totaal verwoest was, was daarmee naar het oordeel van de onderzoeksrechter niet verklaard; de brand moest op een ingenieuze manier met benzine en celluloid voorbereid zijn, maar daarvan waren de sporen uitgewist. De stof van de gordijnen was immers brandwerend geweest. Men zag over het hoofd dat die eigenschap na tien jaar in een stoffige en tochtige omgeving niet meer aanwezig was en dat ze dus wel degelijk konden zijn aangestoken. Toen aan Rinus werd meegedeeld dat onomstotelijk vast was komen te staan dat hij mededaders had gehad, zegde hij zijn medewerking op. Vanaf 25 april 1933 zweeg hij en raakte hij in de toestand die zichtbaar is op de foto's van het proces: apathisch, met hangend hoofd. De twee psychiaters die hem bezochten, verklaarden die houding uit koppigheid, lichame-

lijke verzwakking en machteloosheid, maar achtten hem bij zijn volle verstand.

HOMOSEKSUELE CONTACTEN

De Duitse communisten construeerden hun eigen complottheorie: de brand was door de nazi's gesticht. In augustus 1933 verscheen het *Bruinboek van de Hitlerterreur en de Rijksdagbrand*, geschreven door Willi Münzenberg, die na de brand naar Parijs was gevlucht. Goering en Goebbels zouden het plan hebben bedacht, tien SA-mannen hebben geronseld en Rinus van der Lubbe als werktuig hebben gebruikt. Dat was een logische keuze, omdat deze homoseksuele contacten zou hebben onderhouden met de nazitop. De benodigde – anoniem gemaakte – getuigenissen kwamen uit Leiden en werden voor de gelegenheid verdraaid en aangevuld. De groep zou via een onderaardse gang vanuit Goerings paleis de Rijksdag zijn binnengedrongen.

'OM DE ONSCHULDIG OPGEPAKTE "MEDEDADERS" VRIJ TE KRIJGEN, GING VAN DER LUBBE IN HONGERSTAKING'

Een medewerker van Münzenberg zou later toegeven dat de beweringen louter op bluff en gissingen gebaseerd waren, maar toen was het boek, voorzien van de suggestie van ambtelijke stukken en historische documenten, al in zeventien talen de wereld overgegaan. Woedende geestverwanten van Rinus publiceerden onder de naam Internationale Van der Lubbe Comité een *Roodboek*, waarin met Rinus' eigen dagboeken en brieven het hele verhaal werd ontkracht, maar kregen geen poot aan de grond. Op 21 september 1933 begon het proces tegen Marinus van ►

Pamflet uit februari 1933, er staat: 'De Rijksdag in vlammen! Door communisten in brand gestoken! Zo zal het hele land eruitzien, wanneer de communisten en de met hen verboden sociaaldemocraten binnen een paar maanden aan de macht komen! Verstamp het communisme, verpletter de sociaaldemocratie, stem Hitler lijst 1.' Bundesarchiv.

der Lubbe en zijn veronderstelde mededaders, de drie Bulgaarse communisten en de parlementariër Ernst Torgler. Het verhoor verliep moeizaam: Rinus zweeg veel, tilde zijn hoofd niet op en fluisterde zijn korte antwoorden in het Nederlands. Hij leek gedrogeerd te zijn, maar dat ontkende hij stelselmatig tegenover de Nederlandse journalist die hem bezocht. Op 4 november verscheen Goering in de rechtszaal. Na diens urenlange propagandarede haalde Dimitrov de gehele complottheorie onderuit, waarna de woedende minister zich niet meer vertoonde. Op 13 november probeerde Dimitrov op zijn beurt een nazicomplot aan te tonen. Die dag zat Rinus met opgeheven hoofd in de zaal en bemoeide hij zich actief met

de onzin die nu weer over hem werd beweerd. Op 23 november stond hij plotseling op om te vragen wanneer nu eindelijk het vonnis eens werd uitgesproken. Hij begreep niet waarom het zo lang moest slepen: hij had nu toch vaak genoeg gezegd dat hij de enige dader was? Zo moeilijk was die brandstichting niet geweest, alles eromheen maakte het ingewikkeld en dat hield hij niet meer vol. Het hielp niets. Geen van beide complotten kon worden bewezen, maar dat Rinus in zijn eentje in tien minuten de Rijksdag had verwoest, ging er bij niemand in.

LEX VAN DER LUBBE

Op 23 december 1933 werd zijn vonnis geveld. Hitler had op 29 maart een wetje doorgedrukt dat met terugwerkende kracht de doodstraf instelde voor hoogverraad en brandstichting, gepleegd na 31 januari 1931: de Lex Van der Lubbe. De zogenaamde mededaders werden vrijgesproken – niet verwonderlijk is dat de nazi's na het proces het rechterlijk apparaat zuiverden. Rinus weigerde zijn handtekening te zetten onder de vele gratieverzoeken die de regering bereikten. Op 10 januari, om half acht 's ochtends, stierf hij onder de guillotine die op de binnenplaats van de gevangenis in Leipzig was opgesteld. Een getuige zag later dat de bijl dwars door zijn kin was gegaan: tot het einde had zijn hoofd op zijn borst gehangen. In het tweede communistische *Bruinboek* werd echter beweerd dat hij op het laatste moment nog hysterisch mededaders had willen aanwijzen. Nog jaren later verschenen uit communistische hoek uitgaven met 'bekentenissen' van SA-leden en andere nazi's. Tijdens het Proces van Neurenberg, op de drempel van de dood, ontken-

Goering nog steeds dat de nazi's zelf iets met de brand te maken hadden gehad. Ook gaf hij toe dat ze destijds geen enkel bewijs hadden gehad voor een communistisch complot, maar dat de Führer het nu eenmaal zo wilde. De na de brand opgepakte communisten zouden hoe dan ook zijn gearresteerd, dat was al eerder voorbereid. De brand had er juist voor gezorgd dat een aantal personen op de lijst toch nog kon ontkomen.

In 1962 publiceerde de Duitse historicus Fritz Tobias (1912-2011) zijn boek *Der Reichstagsbrand. Legende und Wirklichkeit*, waarin hij na gedegen onderzoek aantoonde dat Rinus de waarheid had gesproken. Loe de Jong nam in het eerste deel van zijn *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* (1969), na uitvoerige correspondentie, Tobias' conclusies over. De processtukken, die na de val van de Berlijnse Muur openbaar werden, gaven beide historici gelijk. Vreemd genoeg is nog herhaaldelijk geprobeerd Marinus van der Lubbe onschuldig te laten verklaren, bijvoorbeeld door zijn broer Jan. Dat is er gelukkig niet van gekomen. Martin Schouten stelt: 'Hij dient geëerd te worden als de eerste die eigenhandig iets tegen Hitler deed in een schitterend gebaar dat hij met zijn leven betaalde.' Dat dat gebaar de invoering van een totalitaire staat – met de Machtigingswet van 23 maart 1933 – juist versnelde, heeft hij niet kunnen bevroeden. Eer is hem inmiddels wel ten deel gevallen. In Leiden werd in 1983 de Van der Lubbehof naar hem vernoemd. Drie vrijwel identieke monumenten, waarop dichtregels van hemzelf zijn aangebracht, staan inmiddels bij zijn geboortehuis in Leiden, in Berlijn en in Leipzig, bij zijn graf. ■

Onthulling van het straatnaambord van de Van der Lubbehof in Leiden, 10 maart 1984.

VERDER LEZEN EN KIJKEN

- MARTIN SCHOUTEN, *Rinus van der Lubbe 1909-1934* (Amsterdam 1986).
- Over het onderzoek van historicus Fritz Tobias: <http://rinuslubbe.blogspot.nl/2011/01/bij-de-dood-van-fritz-tobias.html>.
- In 1998 verscheen een documentaire, waarin mensen aan het woord komen die Marinus van der Lubbe gekend hebben: <http://tiny.cc/K6RB1>.
- *Water en Vuur* (*Water and Fire*) is een documentaire over de levensgeschiedenis van Marinus van der Lubbe. De documentaire (Zuidenwind Filmproducties, www.zuidenwind.nl/Water-en-Vuur-1999) is tegen betaling online te bekijken op: <http://www.docsonline.tv/documentary/water-and-fire>.